

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребић, <i>Трајом Андрићеве сѡваралачке еволуције у раној лирици и збиркама ѡсама у ѡпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой сѡваралашићва</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ојасном ѡућу – краћки ѡворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засѡућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајѡић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у ѡпроцесу обликовања Проклете авије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajđić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о ѡтрадиционалном доживљају оносѡраной и неким елементима фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткалачка ѡтерминологија и ѡена симболика у ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслути, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна прострaнства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у виноско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или чуо, затим онима које су *писане* или *шћамјане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста прости игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿуѿа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ФОЛКЛОРНИ ЕЛЕМЕНТИ У ПРОЦЕСУ ОБЛИКОВАЊА *ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ* ИВЕ АНДРИЋА

БОШКО Ј. СУВАЈДИЋ*
АЛЕКСАНДРА П. БЈЕЛИЋ**

С а ж е т а к. – У раду се на примеру романа *Проклећа авлија* анализира удео одређених фолклорних елемената у прози Иве Андрића. Анализа поетике простора у овом делу темељи се на препознавању и истицању улоге традиционалних представа о табуисаном простору, „граничном месту“ и бинарним опозицијама *своје:иуђе, јоре:доле, близу:далеко*, карактеристичним за семантику простора у усменој култури. У раду се посебно испитује митска симболика броја два, образлаже се поступак удвајања и поистовећивања у равни номенклатуре, поетике именовања ликова и простора, те увођења митолошких двојника у функцији есхатолошког посредовања између историје и фикције, приче и исприповеданих светова.

Кључне речи: *Проклећа авлија*, поетика простора, народна традиција, „доњи свет“

Простор као производ „просејавања“ сложене мреже односа поезије, историје, мита и митолошке географије у делу Иве Андрића семантички је обележен као простор снажне фолклорне имагинације и митолошке симболике. У том простору се процеси именовања и означавања конкретних појава имитативном, магијском снагом језика по аналогiji повезују са светом универзалних односа и митолошких значења.

Простори Авлије се деле на густу, изукрштану мрежу потпростора. Сваки потпростор испуњен је одређеним значењем/причом која у себи садржи и порицање тог значења (прича/контрапункт). Сваки потпростор је подељен у себи и истовремено семантички истакнутом конструктивном границом раздвојен од других потпростора. Границе раздвајају затворени простор од отвореног, чист од нечистог, материјални од прекограничног, заумног. И историјски и митски простор, међутим, испуњени су истом причом. Која се вечито понавља, откако је света и века. О човеку и о његовој (несрећној) људској судбини.

* Универзитет у Београду, Филолошки факултет, bosko.suvajdzic@mts.rs

** Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Ужицу, aleksandra.bjelic@gmail.com

Потпростори у *Проклејој авлији* насељени су људским присуством и одсуством људскости. И обрнуто. Живот и смрт су у саодносу. Простор је физички скучен и следствено томе метафизички неограничен.

Авлија је архајски пандемонијум смрти. И врело живота, неуништивога и вечног. У причама и причањима њених житеља. Смисао се конституише по вертикали, тамо где се уобличава приповедање, одакле пристижу значења, где дувају ветрови и настају променљиве варке приповедачких фикција и привиђења.

Поетика простора у роману *Проклеја авлија* темељи се на одређеним фолклорним представама о „доњем свету“. Опозиција *горе:доле*, како су давно показали семиотичари тартуске и московске школе, Ј. Лотман, Б. Успенски, В. Иванов и В. Топоров, представља једну од најважнијих универзалних опозиција, која је карактеристична подједнако „и за језик и за мит“¹. Својства овог локуса као табуисаног анализираћемо посредством традиционалних представа о „оном свету“ и бинарних опозиција *своје:иуђе*, *горе:доле* и *близу:далеко*.

Онострани свет је у народној традицији приказан као место где бораве душе покојника и различита демонска и митолошка бића. Он је представљен као далек и удаљен. Лоциран је високо у планинама или иза мора, непроходних шума, на крају света, на острву насред океана, иза хоризонта (обично на западу или северу). Може се налазити или изнад облака; или доле, дубоко под земљом.² Авлија се, већ на самом почетку и детерминише као страно, непознато, хтонско острво, одвојено од земаљског живота – „човек странац има стално осећање да је негде на неком ђаволском острву, изван свега што је дотада значило за њега живот, а без наде да ће га скоро угледати. А затвореници који су из Цариграда кажњени су, поред свих других невоља, још и тиме што не виде и не чују ништа од свог града; у њему су, а као да су сто конака далеко од њега; и та привидна даљина мучи их исто као стварна. Због свега тога Авлија брзо, а неосетно савије човека и потчини га себи, тако да стане да се губи. Заборавља оно што је било и све мање мисли на оно што ће бити, па му се и прошлост и будућност слегну у једну једину садашњицу, у необични и страшни живот Проклете авлије.“³

И поред тога што Проклета авлија није под земљом, она има препознатљиве одлике хтонског простора. Наиме, овај простор описан је

¹ В. Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Друго допуњено издање, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2014, стр. 39.

² Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepher book world/Чигоја штампа, 2001, стр. 405–406.

³ Иво Андрић, *Проклеја авлија*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. IV, Београд: Просвета/БИГЗ/СКЗ/Нолит, 1991, стр. 17.

као „ђаволско острво“ с трулим задахом, у коме време нема стандардне маркере и одлике, баш и у епским тамницама и острвима смрти у усменој прози.⁴

Сам положај затвора – иза мора, у Цариграду, указује на одређене везе са традиционалним представама о „оном свету“. Оваквим географским одређењем, осим споменуте традицијске представе да се онострано налази преко воде, односно реке или мора, несумњиво је учитавање значења бинарне опозиције *близу:далеко*, у којој се „далеко“ перципира као демонско и страни, опасно место, подложно утицају хтонских сила и неповољно за човека: „Сам положај Проклете авлије био је чудан, као срачунат на мучење и веће страдање затвореника. (И фра Петар се често враћао на то, настојећи да га опише.) Из Авлије се не види ништа од града ни од пристаништа и напуштеног арсенала на обали испод ње. Само небо, велико и немилосрдно у својој лепоти, у даљини нешто мало од зелене азијске обале с друге стране невидљивог мора, и тек понеки вршак непознате џамије или џиновског кипариса иза зида. Све неодређено, безимено, и туђе.“⁵

Оваква локализација Авлије индукује и чињеницу да се она налази „доле“ у односу на небо, које је „горе“, опет активирајући традиционалне представе опозиције *горе:доле*, где све што је „горе“ у традицијском кључу означава мушко, чисто, светлост и живот, дакле оно што је добро и позитивно, сакрално, док се „доле“ перципира као женско, нечисто, тама и смрт.⁶

Према народним веровањима, онострано је слично земаљском. С једне стране, то је простор у коме, такође, „сија сунце, певају птице, расте дрвеће, постоје куће у којима бораве душе покојника“, које се баве својим ранијим занимањима. Са друге стране, онај свет је директно супротан овој страни – „он је таман, хладан, безгласан, мокар, безрадосан, унесрећен свет“⁷. Простор затвора приказан је заправо као спона ове две представе. Авлија се артикулише као омеђен, изолован и ограђен простор: „Петнаестак приземних или једноспратних зграда, грађених и дограђиваних у току многих година, повезаних високим зидом, затварају огромно, издужено и стрмо двориште посве неправилна облика“.⁸

⁴ Мирјана Детелић, Лидија Делић, *Људи у црном. Има ли основа да се мошти-ви кривице и ислеђивања у Проклејтој авлији Ива Андрића повезују с фолклором?*, у: *Andrićeva Avlija (Andrićs Hof)*, ур. Branko Tošović, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität Graz, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Beograd: Svet knjige : Nmlibris, 2015, стр. 225.

⁵ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 17.

⁶ Мирјана Детелић, *Митски простор и етика*, Београд : Српска академија наука и уметности /Досије, 1992, стр. 22.

⁷ Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, *Нав. дело*, стр. 405–406.

⁸ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 12.

С друге стране, митопоетски модел света перципира затворен простор као изразито позитиван, хуманизован, безбедан и пријатељски, који пружа заштиту, склониште од отворености, неограничености и спољашњег света који се човеку указује као неодређен, хаотичан и опасан.⁹

Са једне стране локус Авлије је хуманизован, ограђен и уређен, међутим, демонски и злокобно одређен. „Само испред зграде у којој су чувари и канцеларије управе има мало калдрме; све остало је сива и тврда угажена земља из које трава не стиже ни да никне, толико је људи од јутра до мрака гази. А два-три убога и малокрвна дрвета, растурена само средином дворишта, увек израњављена и огуљена, живе мученичким животом, изван годишњих доба.“¹⁰ Мирјана Детелић и Лидија Делић примећују да се оваквом одредницом цариградског затвора заправо инвертира појам божјег врта. Истичући да је концепт негативне онтологије успостављен већ и самом атрибуцијом, Андрићева *проклеџа* Авлија первертује појам божјег врта (Едена), гравитирајући ка супротном полу скале: „Два-три убога и малокрвна дрвета растурена средином дворишта такође реплицирају библијски мотив дрвета живота и спознаје добра и зла која се – као и свака Космичка оса (*Axis mundi*) – налазе у центру света-врта, код Андрића само с обрнутим, негативним предзнаком: израњављена и огуљена она живе мученичким животом.“¹¹ Истовремено, сама просторна диспозиција Авлије упућује и на одређене интертекстуалне везе са Дантеовим *Паклом*.¹²

Још једна важна одредница доњег света јесте граница коју он има са овостраним. Таква места су у традицији строго табуисана и препознају се као раскрснице, бунари, гувна, воденице, гробља, капије, итд. Капија која дели простор Авлије од спољног света семантички је обележена као гранично, табуисано место прелаза: „двострука старинска капија која се отвара и затвара са шкрипом и грмљавином прима или иструа ноћу људе појединце или у скуповима“¹³.

Хтонску семантику простора Проклете авлије одређује и ветар као, према народном веровању, онострана сила која дува са оног света на овај. Он је у народним представама персонификован или му се приписују својства демонског бића. У словенским веровањима, ветар бо-

⁹ Мирјана Детелић, *Нав. дело*, стр. 138.

¹⁰ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 12–13.

¹¹ Мирјана Детелић, Лидија Делић, *Нав. дело*, стр. 225.

¹² „Опис положаја Авлије као *ђаволској осџрва* које се налази изван *свеџа шџио* је доџад значило *живоџ*, на коме су становници кажњени и тиме што не виде и не чују нишџа од своџ *џрада*, већ само назире небо, кореспондира са описом положаја грешника у Дантеовом *Паклу*“ (Ивана Башић, *Месечева џрамаџика. Иденџиџиџеџи и субјекџиџивносџи* у Др Фаустусу *Томаса Мана* и Проклетој авлији *Иве Андрића*, Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 79, 2013, стр. 229.

¹³ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 13.

рави на далеким и недостижним местима. То су најчешће непроходне горе, ненастањена острва у океану, туђи и далеки крајеви с оне стране мора, и слично.¹⁴ У фолклорном фонду карактеристична је подела ветрова на добре, благе и повољне и оне зле, чији је најизразитији представник олујни ветар. „Зли ветрови су извори болести. Најстрашнији су духови-ветрови, који нападају људе и изазивају епилепсију, душевно растројство. По веровањима Јужних Словена, „дивљи“ и „помахнитали“ ветрови изазивају беснило код људи и животиња“.¹⁵ У роману *Проклетја авлија* уочавамо оба „типа“ ветрова, који дувају са мора и утичу на затворенике и стражаре и целокупну атмосферу овог простора.¹⁶

Југо који доноси спарно и влажно време и дува са мора на копно управо је приказан као „зао“, онај који доноси болести. „А кад се деси да се небо наоблачи и стане да дува млак и нездрав јужни ветар, који доноси задах морске трулежи, градске нечистоће и смрада из невидљивих пристаништа, онда живот у ћелијама и на дворишту постаје заиста неподношљив. Мучан задах не долази само из пристаништа него удара из свих зграда и предмета; изгледа да сва земља коју је притисла Проклетја авлија лагано трули и пушта неку воњу која човека трује, да му залобај гркне и живот омрзне. Хуји ветар и као невидљива болест пада по свима.“¹⁷ Управо у тим данима Авлија почиње да поприма облике и атмосферу доњег и хтонског света: „У тим часовима општег узбуђења лудило, као зараза и хитар пламен, иде од собе до собе, од човека до човека, и преноси се са људи на животиње и мртве ствари. Узнемире се и пси и мачке. Учестано и стреловито стану да ткају од зида до зида крупни пацови. Људи трескају вратима и лупају кашикама у лимене судове. Предмети сами испадају из руку. На махове се све утиша од опште, болесне изнемоглости. А одмах затим у неким затвореним ћелијама, са првим мраком, настане таква општа вика да сва авлија трепти и одјекује. Њима се редовно придруже и друге ћелије својом вицом. Тада изгледа да све што у Проклетој авлији има гласа урла и виче свом снагом, у болесној нади да би, негде на врхунцу ове буке, све ово могло попрскати и распасти се, и свршити на неки начин, једном заувек.“¹⁸

¹⁴ Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, *Нав. дело*, стр. 76.

¹⁵ *Истио*.

¹⁶ „Није случајно што се баш *вейар* сматрао одговорним за човеково ментално и душевно здравље. Познато је из искуства да осетљиве особе и нервни болесници теже подносе промене и дување јаких ветрова, посебно јужних. Лоше расположење или погоршавање здравља у таквим околностима могло се схватити и као узроковано самим ветром, а обично се манифестовало главобољом и нервном растројеношћу“ (Драгана Мршевић-Радовић, *Нав. дело*, стр. 107–108).

¹⁷ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 18.

¹⁸ *Истио*, стр. 18–19.

И „добри“ ветрови дувају Авлијом. Они доносе прочишћење и олакшање, мир: „А кад здрави северни ветрови заиста надвладају југо и кад се мало разведри, сунце огране и ваздух прочисти, хапшеници се у гомилама распу весело по дворишту, сунчају се и шале и смеју, као прездравели болесници или спашени бродоломници, а све што је било за она два-три луда дана предаје се лако заборау. Не може нико ничег да се сети, све и да хоће.“¹⁹ Схватање о демонској природи ветра, о ветровима којима управљају опасна демонска бића, стоји у основи фразеологизама који приказују људску главу као преликани микропростор космоса – ума који је настањен ветровима. На тај начин углавном се представља какав човек који је *лакомислен, ѿвршан*, или пак ментално оштећен: *недостаје му једна даска у љави; имаѿи дивљи (луди) ветар у љави у значењу биѿи срдиѿи, љуѿиѿи; биѿи ѿун ветра; о кривом ветру* и сл. На основу језичких и митских аналогича, пре свега на примерима из словенске фразеологије, Драгана Мршевић Радовић убедљиво показује дубље, „унутрашње биће ветра“, у различитим менама и епохама историје људске цивилизације.²⁰

Из свега наведеног, јасно је да је простор затвора бинарно одређен. Са једне стране приказан је као хтонско, далеко, туђе, доње место, којим владају нечисте силе. Оно је непријатељско према човеку, извор његовог лудила и безнађа. Приметно је, међутим да се у оквиру простора Авлије активира и иманентна представа о изолованом, ограђеном и интимном простору који, како смо видели, има изразито позитивне конотације у народним представама. Простор Проклете авлије, посматран споља, са дистанце, управо и значи нечисти, демонски и непријатељски простор. Међутим, посматрано изнутра, он представља и својеврсно уточиште, место које се осећа као лично и своје из перспективе њених питомаца, у коме су они оно што јесу, на своме. Изоловани од света, чији нису део, прогнани, али део целине.

Овакву тврдњу поткрепљује и семантика синтагме „проклета авлија“. Најшире речено позитиван фонд значења дворишта и ограђеног простора нарушава се атрибутом „проклета“.²¹ Турцизам „авлија“

¹⁹ *Исто*, стр. 19.

²⁰ „Средњовековни мистичари оживеће антропоморфизовано унутрашње биће или дух ветра и заоденути га црквеном алегоријом. Наша анализа показале да је за мотивацију фразеолошких јединица с компонентом *ветар* у значењу менталних и психичких особина – у широком распону од умља до безумља – релевантна специфична семантичка транспозиција физичка карактеристика ветра као стихије или природне силе“ (Драгана Мршевић-Радовић, *Нав. дело*, стр. 100).

²¹ „Како само узбудљиво, фантастично, а тврдо прецизно, право име: Проклета авлија! Не тамница, не апсана, не истражни затвор, већ авлија – појам који у себе сабере одмах и оријенталну амбијентацију, и декоративан мизансцен, и танку патину времена, и изузетност, и поприште, и вашар, и град у граду, и све оно тајанствено што свака тачна а

упућује на породично, присно, удобно, затворено, безбедно; атрибут „проклет“ је носилац збира негативних значења из фолклорне традиције: „Andrić se, spajajući nespojivo, odredio naspram prostora koji će obilježiti njegove likove, ali i likova koji će svojim identitetima definirati prostor.“²² Тако, према Рајнхарду Лауеру, „параболичка смисаона структура“ *Проклеће авлије* управо је утемељена у томе што Авлија представља „модел *йројив-свећа*“ у односу на (спољни) свет (1987).²³

Није случајно ни то што је *Deposito* смештен поред мора. Реч је о примарно митском амбијенту. *Море* као хидроним по правилу садржи семантику смрти. Најстарији атрибут је *сиње море*.²⁴

Већ само одређење Авлије као „места утамничења“ има хтонску карактеризацију. Места утамничења су по правилу скучени, затворени простори, у којима време нема једнаку густину нити брзину протицања као у спољном свету.²⁵

изненадна метафора понесе у себи и због чега се и прави. А онда испред те полегле, широке и затворене, строго омеђене тамнице стане атрибут. Није та авлија клета, ни уклета, већ, и баш – проклета. Нешто од народне поезије и од Његоша зазвучи одмах и отвори се у овој речи, нешто заструји од висова овога језика; нешто од правог, оног најбољег Андрића крене већ из наслова. А има шта и да се зове тим звонким, пуним именом, та ‘варошица од затвореника и стражара’“ (Борислав Михајловић, *Чијајућу Проклећу авлију*, у: Иво Андрић, *Проклећа авлија*, Предговор Борислав Михајловић, Београд: Просвета, 1968, стр. 6–7).

²² Marica Liović, *Simbolika vremena i prostora u romanu Prokleta avlija*, у: Andrićeva Avlija (Andrićs Hof, ур. Branko Tošović), Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Beograd: Svet knjige/Nmlibris, 2015, стр. 338.

²³ „Параболичност је постигнута тиме што Андрић (односно идеалан аутор, по новијој наративистичкој терминологији) развија, привидно реалистично, тј. у историјско-конкретном извештају фра-Петра, два модела света (Weltmodelle) који су дуалистички концептовани. Први је Проклета авлија као таква, која представља, према обичном свету – свет у слободи, својеврсни свет–антисвет, у којем насиље и безакоње владају и постају ред и закон. Други модел света, такође дуалистички по својој структури, развија се у централном, петом поглављу, у причи о Цему” (Рајнхард Лауер, *Карактеристичан стилски йосћујак у йрози Иве Андрића*, Зборник радова са међународног научног скупа *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, стр. 121).

²⁴ В. Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*, Академия наук СССР, Институт славяноведения, Москва: Издательство «Наука», 1965, стр. 175.

²⁵ „Јаме, пећине, бунари, подземље, језера као скучени простори, у које људе најчешће присилно уводе, представљају тип зла утамничења. У овим просторима, хронотопске одлике сажимања просторних и временских особина често су изразите у супротстављености времена које тече и закоченог времена, земаљског и хтонског простора“ (Дејан Ајдачић, *Прилози йроучавању фолклора балканских Словена*, Београд: Хелета, 2004, стр. 116).

Атрибут „проклет“ има врло разгранату обредно-митолошку симболику. Реч *ѝроклейник* у нашем народу има значење највећег грешника, представља изразито ружног ђавола, злог ђавола. С друге стране, Чајкановић за реч *ѝроклей* указује на могуће значење коју та реч има у народним приповеткама где она значи и *очаран*. Познат је обичај проклињања непознатог кривца у старој Црној Гори.²⁶

Атрибут „проклет“ је у српској усменој епској традицији неразлучиво срастао уз имена чланова средњовековне породице Бранковића. Од Вука Бранковића, митског „издајника“ на Косову, који је „проклет“ већ самом чињеницом што је битку преживео, до византијске принцеза Ирине од господских Кантакузина, која је у српској усменој епској традицији постала тип негативне *владарке*. Народни певач је у њеном лику сјединио све најгоре људске особине, од вероломне прељубнице преко охолое деспотице која ради о глави српским војводама, од мајке крвнице до националног издајника који предаје земљу и градове „клетим“ Турцима.

Атрибут „проклет“ је на Јерину пренет са синтагме „тамнице проклете“ по принципу семантичког изоморфизма. Тама смедеревских казамата метонимијски је оличена у атрибуту „проклете“ Јерине. Тама универзалних *људских* казамата пак метонимијски је оличена у наслову *Проклеће авлије* Иве Андрића.

Борислав Михајловић међу првима уочава да *Проклећа авлија* има два лица. И да су та два лица у калупу мита само одливак једног истог, (не)људског лица историје.²⁷

Проклећа авлија је у њеним јунацима. У Тамилу, колико и у Карађозу. Питање идентитета неразлучиво је повезано са немогућношћу да се допре, не до другога, који пребива у нама, већ до себе и сопства, које је изгнано из репозиторијума душе модерног субјекта. Чак и у причи.

Јунаци Андрићеве прозе егзистирају у суштинској немогућности да допру до божанског или људског знака који би посведочио о њиховом постојању. Трауматично искуство које они доживљавају увек је у вези са одласком: у рат, на школовање, у тамницу. То је онај неисказиви тренутак када се човек промени, за свет и за себе, нејасно како, али бесповратно и незауостављиво. „Као млеко кад се провари“, рекао би Андрићев наратор на другом месту.²⁸ Као што је Мустафа Маџар био „савим промијењен“

²⁶ За време проклињања сваки учесник баци по неколико каменова уз колац или крст. Тако се око тога предмета направи купаста гомила од камења, коју, после проклињања нико не растура, нити се колац или крст померају, они су табуисани на том месту. Штавише и касније би сваки пролазник поред гомиле бацио уз њу камен или грану и проклињао кривца, (Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, *Нав. дело*).

²⁷ Борислав Михајловић, *Нав. дело*, стр. 9.

²⁸ „Ако је Фрању Асишког немир обузео још у тамници у Перуђи, очекивано је

по повратку са студија, тако се и Тамил вратио „у Смирну измењен и много старији на изглед“²⁹.

И у Карађозовом животу постоји та преломна тачка од које ће он постати неко *друи*. Тамил и Карађоз су два лица истог, митског поимања света.³⁰ То се испољава већ у њиховом именовању: **Карађоз**, гротескна „маска“ из турског *йозоришија сенки*, и **Тамил**, „Al-Insan al-Kamil“, „савршени, потпуни“. Ипак, **Карађоз** се може, на основу описа и функције, али и гласовног подударања у именовању јунака, посредно довести у везу и са једним „домаћим“ демоном, забележеним у митолошком фонду традиције, који је везан превасходно за простор Босне и Херцеговине. То је **Каранђолоз**. Страшило за децу: „И каранђолозима дјецу страше: ‘Однијеће те каранђолози.’ Каранђолоз је вас шарен, свијетлијех очију, носи велику штапину, па бије непослушну дјецу.”³¹ О овом црном демону, који о Божићу сачекује људе на мрачним раскршћима, писао је и Меша Селимовић у *Тврђави*: „Сјетио сам се приче, нена ми је причала, давно, о Каранђолозу, црном демону, који о Божићу сачекује људе на мрачним раскршћима, и попне им се на леђа, смрдљив и тежак. Човјек

онда и да везира Јусуфа из приче *Мост на Жейи* тај немир обузме на истом месту, као и да Мустафу Мацара, после повратка из бојева, обузима нешто тако далеко, а тако близу, оно непојмљиво. [...] Један, дакле, трен у животу, један моменат који је дуго припреман, а који је аутобиографски одувек ту, и који се објављује унутар студија, дакле, знања или одлазака у рат или боравка у тамници, јер оно немогуће, које искључује субјект из света, сама смрт субјекта, одавно је већ ту, код Фрање и везира од тамнице, код Мустафе и Тамила од студија, код Фрање и Мустафе од ратних похода или још много, много пре” (Драган Бошковић, *Андрићеве йонори: йроклейсйиво и свейтосй*, Зборник радова са VII међународног научног скупа Српски језик, књижевност и уметност, књ. II, Немогуће: Завет човека и књижевности, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2013, стр. 83).

²⁹ Иво Андрић, *Нав. дело*, стр. 19.

³⁰ „Тамил и Карађоз, два главна актера фра Петровог авлијског боравка, указују се, тако, у андрићевском ауторском виђењу, као узорно модернистички обликоване романескне фигуре, изишле из уметничке традиције и уобразиле или пак својом психолошком и менталном вокацијом уроњене у њу до те мере да о њима више није могуће говорити као о људима од овога света и уобичајено схваћене стварности. Гротескни управник и бледолики затвореник приказани су, при том, као сасвим комплементарне личности, као симболички ликови у огледалу, рекло би се, и то не само по физичком контрасту тамне и светле пути, односно посебној, абнормалној игри очију на лицу обојице, него у првом реду по „обрнуто сразмерној“ путањи њихових судбина: док се Карађоз необично брзо преобратио од живог и бистрог детета, које „волело је књигу“, у младића склоног профаном животу и незаконитим поступцима, Тамил је, с друге стране, „врло рано стао... да занемарује игре и забаве својих вршњака“ и „Све се више предавао књизи и науци“, израстајући у особењака и књигама посвећеног младића што губи непосредну везу с реалношћу“ (Тихомир Брајовић, *Параболично-йројескно йозорје људских судбина*, у: Иво Андрић, *Проклећа авлија*, Приредио и поговор написао Тихомир Брајовић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, НИИ, 2005, стр. 114).

³¹ Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*, Књига друга, Мостар: Штампa прве српске књижаре и штампарије Владимира М. Радовића, 1897, стр. 53.

га носи и посрће под тежином, загушен смрадом, обамро од страха, а Каранђолоз га пита: јесам ли тежак? Човјек стење и каже оно што мисли: тежак си. Каранђолоз постане још тежи. Ујутро нађу човјека мртва. Али ко одговори: ниси тежак, спашће се, јер Каранђолоза одмах нестане, и човјек је слободан. Због те ријечи храбрости, због ријечи пркоса.”

Андрићеви јунаци су проклетни због тога што су суштински онемогућени да се остваре, у себи, као ни у другоме. Изван добра и зла, мимо стварности, у причи која саму себе оповргава, Андрићеви јунаци су митолике фигуре којима је ускраћена удобна постељица мита; верници који су лишени милости спознаје божанског. Они не станују више ни у усменом казивању, већ у „сухопарном запису“ састављача књига. У њима пребива „дух приповести“, „имплицитни аутор“, „свезнајућа прича“.³² Али је то прича која *ћути*. Осенчена у лику младића крај прозора.

Како ће ући Тамил-ефендија у фра Петров живот? Као мртвац. Тихо и нечујно. Блед и измучен.³³ Како долази судбина. Или смрт сама: „А ући ће му у живот једноставно, обично, обичним трептајем трепавица.“

Милка Ивић у студији „О разликовању људи по боји“, напомиње да „блед“ „именује оно њено kolorističko svojstvo koje je ‘na zlu glasu’, kao razotkrivač nepovoljnog fiziološkog или psihološkog stanja onoga o čijoj koži je reč“³⁴.

И као и увек, овај неухватљиви, танани, непоновљиви тренутак у прози Иве Андрића има амбивалентни смисао. Да, о том једноставном, дирљивом, људском сусрету човека са човеком изгледа да је у литератури већ све речено. У фра Петрову ћелију ушао је танкоћутни, бледи, историјском науком занесен и у своју светачку визију загледан отмени интелектуалац из турске коленићевске породице. Сишао са фресака, изашао из књига. Знанственик и занесенственик, верник, светац, шехид. Квинтесенција духовног, поунутрашњеног. Мученик и мартир. Или је то, у лику младића лица бледа и измучена, у времену између сна и јаве, невидљива и страшна, у затворску ћелију неопажено ушла смрт сама? Да би била потврђена још једном, и коначно, пре физичке смрти, у страшном тренутку *уризнања*?!³⁵

³² Иво Таргаља, *Пријоведачева естетика: љило љознавању Андрићеве љоетике*, Београд: Нолит, 1979, стр. 133.

³³ „Смрт може да има епитет *бледа* (уп. *РЈА*) и *бледа као смрти* (РСАНУ), где *блед* значи ‘који нема природног руменила, који је без животне боје’, одакле ‘самртно бледило’; бледо је овде боја беживотног тела, мртвачка боја“ (Драгана Мршевић-Радовић, *Нав. дело*, стр. 205).

³⁴ Milka Ivić, *O zelenom konju (novi lingvistički ogledi)*, Београд: Библиотека XX век, 1995, стр. 38.

³⁵ „Нема сигурних темеља, па чак ни извесности властитога постојања, картезијанског *Cogito*. Тамил умире *пре смрти*, онда када је помислио да јесте, када је поверовао у своју причу и поистоветио се са њоме. Његово ишчезавање из света Авлије представља

Поистовећење са судбином Џем-султана, злехудог претендента на престо, млађег брата Бајазита II, уводи на велика врата, у Андрићево дело, његову опсесивну тему – питање *иденџиџеџија*. И принцип *дуализма* који почива у основи концепције модела света у Андрићевом делу.³⁶

Нигде питање *иденџиџеџија* није тако „параболично-манихејски“ (Т. Брајовић) заоштрено у Андрићевим делима као у *Проклећој авлији*. Та, древна „прича о два брата“, прича је о Тамилу и Џему колико и о Ромулу и Рему, Сету и Озирису, Етеоклу и Полинику, Богдану и Дмитру Јакшићу. Не заборавимо, у митском репозиторијуму традиције број *два* се схвата као пар, као две целине у једном лику.³⁷ Отуда *близанци* играју посредничку улогу између овог и оног света. Између света „проклете авлије“ у човеку и ван њега.

Андрићеви јунаци увек иду у пару. Андрићева синтакса иде у пару. Андрићева мисао иде у пару. Андрићев језик мисли у аналогијама.³⁸ Чак се и на улазу Авлије налазе „две старинске капије“. По митском принципу устројства света, времена, романескног простора. Историје и бога. Историје без бога. Или бога без историје. Тако, некако у исто време на странице романа и на сцену „проклете авлије“ ступају Тамил и Хаим, обојица из Смирне, „у оном нераскидивом спрегу по коме се зна да уз чисту личност иде увек њена противност, да велико увек прати ситно, да крупну страст следује сићушна“³⁹.

Још је Драгиша Живковић указао на „антитетичку и контрастну“ структуру Андрићеве мисли и реченице, као стилски поступак који за-

двосмислено ослобођење. Нема заиста субјективног гласа, сви актери *Проклеће авлије* само су објекти приче, чијим престанком нестаје све“ (Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 217).

³⁶ „Дуализму у концепцији модела света одговарају дуалистичке структуре на готово свим разинама текста. Мислим ту на дуалистичке конфигурације Тамил – Караџоз или Џем – Бајазит, на ‘дуалистичко’ порекло централних ликова, Тамила и Џема, који су ‘мешане крви’, а чак и на двоструки, ‘парни’ распоред разних фигура и предмета (два Бугарина, два чувара, два пса итд.). Међутим, дуализам, двострукост код Андрића не значи само или увек супротност или јаз, врло често означава потпуност и склад. У том смислу говорио сам о двосмислености Андрићева дуализма“ (Рајнхард Лауер, *Нав. дело*, стр. 122).

³⁷ „Број два у обредима и обичајима најчешће се схвата као један пар, једно са два лика. Зато, по правилу, делатност коју изводе два јунака увек је иста, као да то чини једно биће“ (Љубинко Раденковић, „Симболика бројева у традицијској култури“, *Folklor u Vojvodini*, sv. 8, Novi Sad: Udruženje folklorista Vojvodine, 1994, стр. 21).

³⁸ „У делима *Докџор Фаусџус* и *Проклећа авлија* делотворни су принципи митске, аналошке логике. Трагови митологизма видљиви су како на плану преузимања митских мотива и симболике, тако и на плану структурирања приповедања. У *Проклећој авлији* присутна је митема о два брата-супарника која је понављање древне приче о Сету и Озирису“ (Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 232).

³⁹ Борислав Михајловић, *Нав. дело*, стр. 12.

дире темељно у поетичка и семантичка исходишта Андрићевог дела.⁴⁰ Лауер говори о бинарним језичким микроструктурама на лексичком и синтагматском плану. Дуалистичко структурирање простора и времена⁴¹ условљено је и концентричним кружењем нарације, које је опет повезано са спољном и унутрашњом тачком гледишта и полицентричном структуром романа. Нарација стално флукутира, преиначава се, прелази са једног наратора на другог, приповедна свест се стрмоглављује у нутрину мита, при чему се постојано чува „известан чврст хијерархијски однос између тачака гледишта на свим плановима“⁴². Новица Петковић посебно указује на значај *оквира* у смењивању тачке гледишта са становишта „поетике композиције“ *Проклетје авлије*. Померање простора условљено је изменама тачке гледишта, што је већ запажено у литератури, почев од почетне померене наративне позиције младића крај прозора, односно искошеног „описа са стране“. Сваки јунак, међутим, у структуру романа уноси свој простор.⁴³

Тихомир Брајовић означава структуру романа као *ипараболично-манихејску*, и алегоријску по својој природи.⁴⁴ На овоме би се ваљало задржати. Наиме, манихејска концепција света није садржана само у источњачком фатализму са којима се примају и подносе животне недаће, или којима се тумаче и оправдавају несреће и злодела која чинимо другима или која носимо од њих. Она пре свега пребива у психолошко-антрополошкој концепцији Андрићевих ликова. Реч је о примарно митолошкој концепцији која је посведочена у најстаријим словенским споменицима, а темељи се на веровању у постојање добре и лоше среће, доброг и злог бога.

Сетићемо се на овом месту сведочанства из пера немачког свештеника Хелмолда, из средине 11. века, који је у Бранденбургу (Бранибору)

⁴⁰ Драгиша Живковић, *Од Вука до Андрића*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 1965, стр. 130.

⁴¹ „Младић није сенка аутора, он је лик који се налази између два света, али не као посредник између света ликова и света аутора, већ на граници између *нејокејне* белине смрти и *ипобедничкој* животиња који иде својим *ипујем*, па и то само за тренутак – тренутак сећања на причу“ (Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 194).

⁴² В. А. Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Izbor i prevod izmenjenih i dopunjenih tekstova N. Petković, Beograd: Nolit, 1979, стр. XLII.

⁴³ Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 190.

⁴⁴ „Није тешко уочити две ствари: прво, да се ова примарно манихејска визија на известан начин подудара с Карађозовим имплицитно дуалистичким виђењем света и оним што из њега произилази, и друго, параболично устројство оваквог разумевања, које, бар кад је Тамилова особењачка свест у питању, постаје и један облик саморазумевања у аналогiji с другим и временски далеком животом. Сасвим у традицијски познатом духу алегоријски прегледног и јасног заснивања сличности међу иначе несрочним појавама и ентитетима, то саморазумевање обележено је озбиљношћу и патосом који дотичу границе *ипраичноја*“ (Тихомир Брајовић, *Нав. дело*, стр. 116).

присуствовао као мисионар једном, прилично загонетном, словенском ритуалу: „Словени имају чудну празноверицу: наиме, на својим гозбама и пијанкама они се обређују чашом уз коју изговарају (неке) речи не бих рекао молитве, већ пре клетве својим боговима, добрим и злим, исповедајући (веровање) да сваку добру коб удељује добри (бог) а злу зли. Отуда, шта више, злог бога на свом језику зову ђаво или чернобог, тојест ‘црни бог’.”⁴⁵

Управо на тог „чернобога“ упућује хтонски елемент који инверзно „сакрализује“ световног Латифагу у демонског Карађоза, у митолошко онострано биће које влада чудним, дивљим светом Авлије. Карађоз је у делу и експлицитно представљен као „сам ђаво“, односно „čovek groteskne ‘maske’ iz koje ‘govori sam đavo’”, „arhimajstor dvoličnosti i obmane”⁴⁶.

Као сва бића подземног света, и Карађоз је изразито црн, о чему сведочи и етимологија његова имена. Употреба црне боје у српској усменој култури високо је формулативна: „Од свих боја црна има највише изражену недвосмисленост. Асоцира се с мраком и земљом.”⁴⁷

Ђаво је црн, крив, космат. Може да се претвара у животиње. Ружан је. Смрди на сумпор и смолу. Злобан је. Ђаво искушава, наводи на зло, учествује у злу, подваљује, завађа људе, доноси болест и смрт. Ђаво је многолики демон, са многобројним именима и својствима. Поседује различите маске и обличја.

Авлија је свет. Свет је позорница. Јунаци су маске. Али нема само Карађоз свој театарски простор, своју сцену, свој декор, просценијум, статисте, реквизите, суфлере. Да не спомињемо страшну способност преображавања, психолошко-ритуалне игре опсене и варке, дволичења и лакрдијаштва, што су све послови којима се бави Непоменик, до завршне сцене Признања. Има је и Ђамил, у страшној сцени Ислеђивања, када све маске падну и дође до катарзичног признања: „Ја сам то!”

Питање *идентичности*, круцијално у поетици романа, нераздвојно је повезано са темом *двојника* у стваралаштву Иве Андрића.⁴⁸ Чак

⁴⁵ Александар Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт. Посебна издања 78, 2002, стр. 185.

⁴⁶ Т. Brajović, *Fikcija i moć, Ogledi o subverzivnoj imaginaciji Ive Andrića*, Београд: Arhipelag, 2011, стр. 116.

⁴⁷ Љубинко Раденковић, *Симболика светиња у народној мајици Јужних Словена*, Ниш: Просвета, 1996, стр. 286.

⁴⁸ „Модел два света јавља се и у причи о Ђамилу и Џем-султану, чије фигуре одговарају делотворном дуалистичком принципу, будући да су људи мешане крви, али и у појави парова – личности и објекти распоређени су по паровима: *два Бујарина, два Јолицајца, два брајна* [...] (ibid.), као и у *антиисторијској контирасивној стилистици мисли и реченица* (Драгиша Живковић, *Нав. дело*, стр. 192)“ (Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 226).

су и у тренутак судбинске обзнане Ћамиловог идентитета укључена *два* иследника. Јунаци откривају свој идентитет тек онда када га бесповратно изгубе у *Друјо*.⁴⁹ Ћамил се поистовећује са Џем-султаном, али ће Џем-султан остати само прича о немогућности да се човек оствари у себи и у другоме. О потреби да остави иза себе сведочанство о своме постојању. А то ће сведочанство утрнути, у времену, као што снег прекрива цео један (романескни) простор на ободима приче.

Да, ово је прича о „кризи приповедног субјекта“ (А. Јерков). О губитку идентитета. О снегу. Снегу који завејава све трагове људског присуства. Снегу који ће, као у Џојсовој новели „Мртви“ док је света и века, падати на живе и на мртве. Снегу који је равнодушан према свим земним пропадљивим стварима, који је блистав попут сунца и јасан попут кристала.⁵⁰

Сетићемо се, на крају, снега метафизички једнаке густине, који прекрива Карпате, у *Хијерборејцима* Милоша Црњанског: „Стално се понављају речи, које сам пре тридесет година, учио: ТРАГ ЊИХОВИХ КОЊА ЗАВЕЈАЋЕ СНЕГ. То кажу трансилвански бунтовници, кад напуштају земљу и прелазе Карпате, повлачећи се у Турску.“⁵¹

⁴⁹ „Гранична ситуација, када Ћамил пред истражитељима *долази у теснац без излаза* и када није могао да се одрекне себе постаје ситуација откривања правог бића, а замрачење свести постаје тренутак највећег прибирања и долажења до себе, признавања сопствене личности и њене суштине. Субјективност се тада истрже из вишег, објективног гласа коме је подређена, али се, парадоксално, јавља као појављивање *Друјо*, као скидање маске и разлагање индивидуалитета, као двојство“ (Ивана Башић, *Нав. дело*, стр. 203–204).

⁵⁰ „Вјела боја снијега као емоционални набој *сугерира не само тему смрти него и пролазности људске. Вријеме као физички процес пролази преко личности и на рaskрижју путева који су дати као експозиција и епилог новеле одвија се драма човјека који поставља питање смисла живота*“ (Бранка Врленић-Вујић, *Простор и вријеме unutar „Proklete avlije*”, Зборник радова са међународног научног скупа *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, стр. 390.

⁵¹ Милош Црњански, *Код Хијерборејаца I*, приредио Мило Ломпар, Библиотека Милош Црњански, *Сабрана дела*, Београд: „Штампар Макарије“/ Октоих, 2008, стр. 15.

ЛИТЕРАТУРА

Dušan Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980.

Душан Бандић, *Царство земаљско и царство небеско: ојледи о народној релијији*, Београд: Библиотека XX век, 1997.

Тихомир Ђорђевић, *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању; Вампир и друја бића у нашем народном веровању и предању*, Београд: Српска академија наука, 1953.

Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Вук Караџић, 1981.

Слободан Зечевић, *Култи мртвих код Срба*, Београд: Службени гласник, 2007.

Rajnhard Lauer, *Poetika i ideologija*, Beograd: Prosveta, 1987.

Владан Недић, *О усменом јесништву*, Београд: СКЗ, 1976.

Љиљана Пешикан Љуштановић, *Усмено у јисаном*, Београд: Београдска књига, 2009.

Данијела Поповић Николић, *Друји свети : студије о демонолошким предањима и јужбалицама*, Ниш : Филозофски факултет, 2016.

Немања Радуловић, *Слика светиа у српским народним бајкама*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.

Српски митолошки речник, (Ш. [Шпиро] Кулишић, П. [Петар] Ж. Петровић, Н. [Никола] Пантелић), Београд : Нолит, 1970.

Бошко Сувајџић, *Дновиде воде (Фолклорни елементи у српској књижевности)*, Нови Сад: Orpheus – Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012.

Веселин Чајкановић, *Стара српска релијија и митологија*, Ниш: Просвета, 2003.

Петар Џацић, *О проклејџој авлији*, Београд: Просвета, 1975.

Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić

FOLK ELEMENTS IN THE PROCESS OF CREATING
THE *DAMNED YARD* BY IVO ANDRIĆ

S u m m a r y

Folk elements in the process of creating the *Damned Yard* by Ivo Andrić in this paper, in the example of the novel the *Damned Yard*, the part of the specific folk elements in the prose of Ivo Andrić is analysed. The Analysis of the poetics of space in this work is based on recognizing and emphasizing the role of the traditional notion of a tabooed area “border town” and its binary oppositions: my own: someone else’s, up: down, near: far, that are characteristic of the semantic space in oral culture. In the paper the mythological symbolism of the number two is examined, the process of doubling and identification in the level of nomenclature, the poetics of naming the characters and space, and introduction of mythological doubles in the function of eschatological mediation between the history and fiction, narration and narrated worlds.